

AZ ENTELLEKTÜELEK MEGJELENÉSE A FRANCIA TÖRTÉNELEMBEN

Jelen sorok szerzője egy ízben már érintette ezt a témát a Dreyfus-ügy centenáriumaára készített tanulmányában, amelyik úgyszintén a Világtörténetben jelent meg.¹ Ily módon tulajdonképpen már közöltük az első és legfontosabb információt: az entellektüeleknek elnevezett csoport a per időszakában, még pontosabban 1898-ban jelent meg a politikai porondon, ennél fogva ez az esztendő mérföldkőnek számít az értelmiség franciaországi és egyetemes történetében. Következésképpen ebben az esetben az „entellektüel” nem egyszerűen az „értelmiségi” szinonimája, mint napjainkban, hanem a századvégi francia belpolitika egyik fontos új jelenségének megnevezésére szolgáló neologizmus.

A legutóbbi másfél évtizedben váltak különösen intenzívvé az entellektüelek szerepének tisztázására irányuló társadalomtörténeti kutatások, elsősorban Franciaországban, de más európai országokban, sőt a tengerentúlon is. Ez a témakör igen sok vitát váltott és vált ki, kutatásában számos nehézség mutatkozik, kezdve a fogalom definíciójával, folytatva az entellektüelek politikai tevékenységének a globális társadalmi átalakulásokba történő beillesztésével, továbbá a nemzetközi összehasonlítás lehetőségeinek kimunkálásával, hogy csupán néhányat említsünk.²

Szűkebb témánk tárgyalásához a kiindulópont a Dreyfus-ügy legdrámaibb fejleménye: Émile Zolának a francia köztársaság elnökéhez intézett nyílt levele 1898. január 13-án, a méltán világhírűvé lett *J'accuse*, amely a Georges Clemenceau által kiadott *L'Aurore* című napilapban jelent meg. (A cím különben nem az írótól, hanem az utóbitól származik.) Zola merészsége a legtöbb nagyvárosban heves tüntetéseket váltott ki, melyeknek résztvevői őt és a zsidókat gyalázták, sőt Algírban pogromokra is sor került. A párizsi szalonokban összegyűlt írók és egyetemi oktatók kizárólag Zoláról és Dreyfus kapitányról folytattak késhegyig menő vitákat. A *Le Temps* január 15-én közölte a tiltakozók – egyetemi tanárok, irodalmárok, ügyvédek és egyetemisták – első listáját, akik Dreyfus ügyében perújrafelvételt követeltek. Zolán kívül az első aláírók között találjuk Anatole France, Émile Duclaux (a Pasteur Intézet igazgatója), Daniel Halévy, Marcel Proust, Lucien Herr nevét, akikhez a következő napokban Claude Monet, Jules Renard, a szociológus Émile Durkheim és más hírességek csatlakoztak. A felsőoktatás kiválóságai, kutatók, a toll emberei, egyszerűen az értelmiségi elit lázadt fel a bíróság túlkapásai, a törvénytelenések ellen, egy zsidó katonatiszt védelmében. Pedig maga Zola, France és barátai sem voltak mentesek antiszemita előítéletektől; Zola 1894–1895-ben még nem sok figyelmet szentelt a pernek, csak 1896-ban törte meg hallgatását a *Zsidókért* című írásával, amely a *Le Figaro* május 16-i számában jelent meg. „Franciaországban megkísérlik, hogy szörnyűséget kövessenek el a zsidók ellen, olyan dolgot, ami túl van a józan észen, a valóságon és az igazságon. Ez századokkal vetne vissza bennünket és a legborzalmasabb végkifejlethez vezetne – írta. – Megdöbben engem, hogy korunkban, a mi nagy Párizsunkban sor kerülhetett a fanatizmus visszatérésére, a vallásháború kísérletére.”³ Ez a cikk még nem kimondottan a

kapitány védelmében, inkább az 1894-től kezdve heves antiszemita kampányt folytató Édouard Drumont ellen irányult, aki 1886-ban jelentette meg nagy hatású könyvét, „A zsidó Franciaországot”, amely – túlzás nélkül állítható – a 19. század második felének bestsellere lett. (Egyetlen év alatt 114 kiadást ért meg.) 1889-ben megalapította a Francia Országos Antiszemita Ligát, három évvel később pedig elindította a *La Libre Parole* című napilapot. (Nem érdektelen megemlíteni sokat sejtető alcímét: „Franciaország a franciáké”.)

Az intellektüel szó megszületésére azonban még várni kellett. Clemenceau lapjában, a *L'Aurore* 1898. január 23-i számában egy cikket tett közzé, amelyben üdvözölte az értelmiségiek fentebb már ismertetett tiltakozását. „Jelzésértékű a horizont minden pontjáról érkezett összes intellektüel csoportosulása egy eszme köré és rendületlen kitartásuk mellette. Ami engem illet, szeretném, ha ez egy, a különböző érdekek fölé emelkedő mozgalom kezdete lenne. A jövőbe vetett minden reményemet a francia szellem eme békés lázadásába vetem, egy olyan órában, amikor mindez hiányzik nekünk.”⁴ Clemenceau jellemző módon dőlt betűvel szedette ki a hamarosan ismertté váló és rendkívüli gyorsasággal elterjedő szakkifejezést.

Ez utóbbi azonban már nem Clemenceau-nak és elvbarátainak, hanem a politikai spektrum másik, jobboldali pólusán elhelyezkedő írónak, az ifjúság bálványának, Maurice Barrès-nek köszönhető. Mindössze egy héttel Clemenceau állásfoglalása után cikket helyezett el a *L'Aurore*-nál sokkal olvasottabb *Le Journal* című napilapban *Az intellektüelek tiltakozása!* címmel. Barrès felkapta az új szót, azonban úgy definiálta, hogy ez egyértelmű volt az „elbizakodott” dreyfussard-ok ostromozásával. „Intellektüel: olyan egyén, aki meg van győződve arról, hogy a társadalomnak a logikára kell épülnie. Nem ismeri fel, hogy a társadalom a valóságban a múltból származó és talán az egyén értelmének ellentmondó szükségszerűségeken nyugszik (des nécessités antérieures).”⁵ Az év őszén, 1898. október 4-én ugyancsak a *Le Journal*-ban megjelent, *A kérdés állása* című közleményben a következőket írta: „In abstracto, mindenkinek szíve joga, hogy ilyen vagy olyan tézist védelmezzen, hogy becsülje vagy becsmérelje a hadsereget, a katonai igazságszolgáltatást, a fajok harcát. Azonban nem az önök szívéről, hanem Franciaországról van szó, ennél fogva ezeket a kérdéseket a francia érdekeket szem előtt tartva kell vizsgálni. Nem szabad megszüntetni a hadsereget, mert – higgyék el nekem – egy milícia nem lenne elégséges Lotaringiában. Nem kell eltörölni a katonai bíraskodást, mert ami jelentéktelen hibának számít a polgári eljárásban, súlyos következményekkel járhat a katonai bíróság esetében. Nem kell állandóan panaszkodni az antiszemita mozgalom miatt egy olyan pillanatban, amikor valamennyien észleljük óriási hatalmát annak a zsidó nemzetnek, amely »felforgatással« fenyegeti a francia államot.”⁶

A barrès-i képlet tökéletesen világos: mivel Franciaország 1871-től kezdve szüntelenül a Németországgal szembeni revansra készült, s mivel ennek eszköze értelemszerűen a hadsereg, minden, ami ez utóbbi ellen irányult, az ő szemében bűnnek számított. Az újnacionalizmust képviselő Barrès bizonyos determinizmust hirdetett meg, aminek a lényegét abban látta, hogy az ő cselekvését a föld és a halottak irányítják, az ő szavuknak kell engedelmeskednie.

Az újnacionalizmus másik sikeres képviselője Charles Maurras volt. Ő dolgozta ki az integrális nacionalizmus elméletét. Úgy tette fel a kérdést, vajon képes-e a köztársasági demokrácia hatékonyan képviselni a nemzeti érdeket? S ha nem, mivel lehet he-

lyettesíteni? Az önmaga által feltett kérdést Maurras úgy válaszolta meg, hogy „Franciaországban az örökletes monarchia a természetes és ésszerű alkotmányos berendezkedés, a központi hatalom egyetlen lehetséges formája. Király nélkül előbb gyengül, majd szükségképpen elvész mindaz, amit a nacionalisták meg akarnak örizni. A lényegyet tekintve tehát a rojalizmus megfelel a nacionalizmus különböző kivánalmainak: ő maga az integrális nacionalizmus.”⁷

Mind Barrès, mind pedig Maurras számára közömbös volt Dreyfus kapitány ártatlansága vagy bűnössége, ők kizárólag a hadsereg ütőképessége szempontjából ítélték meg az egész peres eljárást. Ami pedig érvényesülésüket illeti, részben megismételték a Szent Szövetség korának konzervatív, legitimista gondolkodói: Louis de Bonald és Joseph de Maistre egyes állításait. Az antidreyfussard-ok vezéreinek írásaiban megtalálható továbbá az antiintellektualizmus, az antiindividualizmus, az antiparlamentarizmus, illetve a dekadencia elvetése, valamint az ellenségkép megalkotása. Szerintük Franciaország biztonságát elsősorban a zsidók, továbbá a szabadkőművesek és a protestánsok veszélyeztették. E témakör kitűnő monográfusa, Michel Winock szerint Barrès és Maurras számára a Dreyfus-ügy szolgáltatta az alkalmat arra, hogy megalakossák az „intellektualizált nacionalizmust”.⁸

Végleg megtagadva a felvilágosodás legszélesebben értelmezett örökségét, a ráció kultuszát, a jobboldaliak egyik legkedveltebb témájává lett az antiintellektualizmus, az „állítólagos” entellektuelek önhiúságának ostromozása, akik magukat a gondolat arisztokratáinak állítják be, s akik ezért a nemzet életösztone ellen lépnek fel. Röviden: rossz franciák. Barrès szerint „egy fél kultúra lerombolja az ösztönt anélkül, hogy öntudattal helyettesítené”.⁹ Számára Zola nem volt francia, mert gyökértelen velencei módján gondolkodott.

Eddigi fejtegetéseinket összefoglalva tehát az a fő következtetés vonható le, hogy a Dreyfus-per által a századfordulón gerjesztett nagy társadalmi és politikai mozgások ébresztőleg hatottak az értelmiségre, azonnali politikai cselekvésre készítették azt a tudósokból, írókból, művészekből, egyetemistákból és tanárokból álló jelentős számú csoportot, amelynek tagjai ugyan semmilyen párthoz nem tartoztak, de belső meggyőződésből, felelősségérzettel áthatva elkötelezték magukat egy eszme: a köztársasági és demokratikus rendszer védelme mellett. Az 1898-as esztendő az övéké volt, az elkötelezett értelmiségieké, vagyis az entellektüeleké. A Dreyfus-per azonban egy másik előjelű kiválasztódást is előidézett, kialakult a szintén sok kiválóságot felvonultató ellentábor, amely az újraértelmezett nacionalizmus jegyében bontott zászlót. A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljuk a dreyfussard-ok és antidreyfussard-ok egymás elleni küzdelmének módszereit és csoportjaik szociális összetételét.

A szétválási folyamatot jelentősen felgyorsította Zola pere, amely a hadbíróóság 1898. február 23-i ítéletével végződött: az író egy év börtönre és 3 ezer frank pénzbírságra ítélték. Ez a per – még inkább, mint a Dreyfus-per – előidézte az értelmiségiek átcsoportosulását. Eddig a pillanatig az entellektüelek főként petíciókkal, nyílt levelekkel és felhívásokkal operáltak, de mivel Zola perében a törvény megsértése még nyíltabban valósult meg, mint Dreyfus esetében, így felmerült a jog és a törvényesség folyamatos, a kapitány ügyén túlmutató védelmének szükségessége, és hamarosan felvetődött egy szilárd szervezeti bázis kiépítésének gondolata. Mégpedig azokon a megbeszéléseken, amelyek Ludovic Trarieux ügyvéd, volt igazságügy-miniszter lakásán zajlottak le többek, így Émile Duclaux, Yves Guyot újságíró és egy katolikus jogász,

Paul Viollet részvételével. (Az utóbbi alapító kivételt képez a katolikusok között, akiknek tömegei feltétlenül hittek Dreyfus bűnösségében. Viollet a következő év februárjában mint a liberális katolicizmus képviselője részt vett egy új szervezet, a Katolikus Bizottság a Jog Védelmére alapításában is.) Hivatalosan 1898. június 4-én alakult meg Az Emberi Jogok Ligája; ünnepélyesen felolvasták az 1789-ben kiadott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát, s az ebben foglalt alapelvek megvédését jelölték meg szervezetük céljának. Első központi bizottságában hét politikust, tizenhárom egyetemi oktatót, öt irodalmárt és három különböző foglalkozási ághoz tartozó személyt találunk. Ez a bizottság segítséget ígért „mindenkinek, akinek szabadságát veszély fenyegeti, vagy akinek a jogait megsértik”.¹⁰ A liga által kidolgozott reformprogram előírta az állam és az egyház szétválasztását, a szegényügy átszervezését, az erkölcsrendészet és a haditanácsok megszüntetését. A bírói igazságszolgáltatás mellett létre kívánták hozni a politikai, a pénzügyi és a társadalmi igazságszolgáltatást. Az ügyvéd Trarieux „szuper-igazságügyminisztériumnak” nevezte el a ligát, amely azonban feladatának tartotta a demokratikus öntudat szervezeti feltételeinek megteremtését is. Ezek a célkitűzések messze túlmutatnak az adott helyzet exigenciáin.

A ligához elsőként csatlakozók többsége az oktatásban dolgozott, és korábban külföldi társszervezetekben: szabadgondolkodók egyesületében, szabadkőműves páholyokban, munkaközvetítő hivatalokban és baloldali politikai pártokban tömörült. A nevesebbek közül megemlíthjük Joseph Bédier medievistát, Tristan Bernard drámaíróit, Daniel és Élie Halévy történészeket, a szociológia tudományának egyik alapítóját, Émile Durkheimet, végül Henri Hauser történetírót. Egy év múlva a liga 8000, 1904-ben pedig már 60 000 tagot számlált.

A politikai harc belső logikájából következően az antidreyfussard-ok hasonló kezdeményezésre szánták el magukat, hogy bebizonyítsák: az egyetemek, a szépművészetek és az irodalom világa a maga egészében nem állt Dreyfus oldalára. 1898 októberében egy tiltakozást köröztettek a párizsi gimnáziumokban. Az első sikeren felbuzdulva elhatározták, hogy híres emberekhez fordulnak támogatásért. Barrès 1898. december 20-án javasolta, hogy alapítsák meg a Francia Haza Ligáját, és indítványa napvilágot is látott a *Le Journal* című újságban. „Többé nem mondhatják azt, hogy az intelligencia és az entellektüelek – hogy ezt a rossz francia szót használjuk – egy oldalon állnak. Dreyfus esete önmagában jelentéktelen. Az teszi súlyossá, hogy őt kiagyalták és felhasználják antimilitarista és internacionalista eszmék szolgálatában. Pontosan ez ellen akarunk cselekedni.”¹¹ A legkevesebb, amit a csatlakozási felszólítást aláírók listájáról mondhatunk: impozáns. Nem kevesebb mint 22 akadémikus adta beleegyezését, köztük François Coppée, a jó nevű költő, Paul Bourget író, aki pszichológiai regényeiben a tradicionális értékeket emelte piederasztálra; a szépirodalmat és a művészvilágot Alphonse Daudet, Pierre Louÿs költő, Frédéric Mistral, a Magyarországon hajdan igen népszerű Verne Gyula, Jean-Louis Forain vésnök és festő, Edgar Degas, Auguste Renoir és Vincent d’Indy zeneszerző képviselték. Utolsó helyen említjük ennek az egész szervezkedésnek az értelmi szerzőit, szellemiségének kialakítóit, Barrès-t és Maurras-t.

Az 1898. december 31-én megalakított Francia Haza Ligájával és – szélesebb ívet átfogva – az antidreyfussard-ok egész fellépésével kapcsolatban el kell oszlatni egy tévhitet, jelesül azt a feltételezést, hogy egységesek voltak. Mindenekelőtt nem szabad egyenlőségjelet tenni nézetrendszerük és az antiszemitizmus közé. Barrès és még so-

kan mások persze antiszemitaik voltak, azt hirdették, hogy a három kisebbség: a zsidók, a protestánsok és a szabadkőművesek csodálatos aktivitásuknak és egymás közötti megegyezésüknek köszönhetően sokkal nagyobb erőt képviselnek a közéletben, mint a lakosság passzív és apatikus többsége. Így nem csodálható, hogy húsz éve ők birtokolják – közvetlenül vagy közvetve – a hatalmat, ők vezetik Franciaországot. Velük ellentétben nem kevesen voltak azonban olyanok, akiket a revans ügye, közelebről a hadsereg egységének a féltése vitt a soraikba, tehát az újsütetű nacionalizmus másik ágához tartoztak.

Más ellentétek is megosztották a Francia Haza Ligáját. Kezdetől fogva két irányzat mutatkozott benne. Az egyik, a mérsékeltebb, amely határozottan elutasította az antiszemita ihletésű nacionalizmust. A másikat Barrès képviselte, aki – a csatlakozók nagy számát és politikai-közéleti súlyát szem előtt tartva – azt az ambiciózus tervet dolgozta ki, hogy a ligából egy nacionalista és populista jellegű, valódi politikai pártot hoz létre. Ezek a pártpolitikai és természetesen választási törekvések azonban nem feleltek meg az eredeti elképzeléseknek, ráadásul a frakciózás légkörét teremtették meg, ezért a mérsékelt elemek kiváltak a szervezetből.

A liga félhivatalos orgánumává lett L’Echo de Paris – miután belevetette magát az antidreyfussard-ok hadjáratába – magához vonzotta a nacionalista és katolikus olvasók jelentős részét. Ez a jól szerkesztett és megírt, színvonalas újság az egyik modern francia sajtótörténet szerint jól illusztrálja azt az állandóan jelen lévő páni félelmet a szocializmustól, amely az 1848-as forradalomra, de legfőképpen az 1871-es párizsi kommunre emlékező francia polgárságot eltöltötte a századfordulón. (Jellemző, hogy a L’Echo 1906-ban cikksorozatot indított „a közelgő forradalomról”).¹²

Köztudott, hogy bármely politikai párt, ebben az esetben egy annak a rangjára pályázó szervezet tényleges súlyának megmérettetésére általában választásokon kerül sor. Csakhogy 1902-ben a baloldali blokk aratott győzelmet, és ez véget vetett a Francia Haza Ligája rövid életű virágzásának, s hamarosan eltűnt a politika süllyesztőjében.¹³

Áttérve a két liga tagságára, társadalmi összetételükkel kapcsolatban néhány jellemző adat áll rendelkezésünkre. Az entellektüelek vonatkozásában emlékeztetnünk kell az olvasót az 1898. január 15-én napvilágot látott tiltakozásra, a perújrafelvétel követelésére. E petíció aláírói között 261 egyetemi és középiskolai tanár, továbbá 230 irodalmár és újságíró volt. A Francia Haza Ligája első 11 listája alapján az írók és művészek aránya 16,6%, az egyetemistáké 16%, a harmadik kategóriát képező tanárok és tisztviselőké pedig 11,3% volt.¹⁴ A mennyiségi mutatók azonban nem tükrözik hűen ezeknek a csoportoknak a kulturális életben elfoglalt helyét, befolyását. Figyelembe kell venni, hogy 26 akadémikus, a Collège de France és más tudományos intézmények több tucat tudósa, továbbá népszerű írók és befutott zeneszerzők adtak rangot az új képződménynek.

Ha a meghallgatottság-olvasottság nézőpontjából vizsgáljuk az egyes csoportok szerepét, nem lehet kétséges, hogy a sajtó munkásainak megkülönböztetett figyelmet kell szentelnünk. Hogy Dreyfus peréből „Ügy” lett, az nagymértékben az újságíró Clemenceau-nak és lapjának, a L’Aurore-nak köszönhető. Nem feledkezhetünk meg a szocialista Jean Jaurès-ről sem, aki a La Petite République Socialiste-ből Dreyfus-párti orgánumot csinált. Említést érdemel még a Le Siècle, amely szintén a dreyfussard-ok szócsöve lett. Az ellentétes oldalon Barrès, Drumont (lapja a La Libre Parole), a Le Petit Journal, amely 1898-ban átlépte a бүvös egymillió határt a példányszám tekintetében,

továbbá a népies hangvételő, katolikus La Croix, amelyik az 1880-as évek végén a köztársaságot államcsínnyel megdönteni akaró Georges Boulanger tábornokot támogatta, majd a Dreyfus-per időszakában harcos antidreyfussard és antiszemita irányvonalat képviselt.

Az újságíróknak tehát – vezércikkeikkel és a napi eseményeket ismertető és kommentáló krónikáikkal – igen jelentős szerepük volt abban, hogy a két szemben álló értelmiségi tábor kialakult és intézményesült. Tulajdonképpen az 1880–1890-es években alakult ki a modern értelemben vett újságírói hivatás, amit egy névváltoztatás is jelez: a korábbi „publicista” terminus helyét mindinkább a „zsurnaliszta” foglalta el. (A magyar nyelv nemigen tudja érzékeltetni a kettő közti különbséget.) Frázisnak tűnik, pedig nem az: a sajtó az „Ügy” időszakában lett nagyhatalommá.

Rá kell még mutatni a két irányzat eszmetörténeti kapcsolódásaira is. Dreyfus híveinek tábora változatlanul a scientizmust vallotta a magáénak, amelynek szembe kellett néznie a kor nagy kihívásával, a szociális kérdéssel. Ebben nagy segítségére volt Durkheim szociológiája, közelebről 1894-ben kiadott nagy műve, a *Règles de la méthode sociologique*. A *L'Année sociologique* című társadalomtudományi folyóirat körül csoportosulók egyértelműen Dreyfus mellé álltak.

Az antidreyfussard-ok eszmei kapcsolódási pontjukat a század végén kibontakozó, a felvilágosodással perlekedő antiracionalizmusban találták meg. Arra vállalkoztak, hogy megjelenítik a politikában azt a nagy felfogásbeli változást, amelyik a társadalom egy részénél világosan megmutatkozott: a hagyományos demokratikus értékek elutasítását. Az erős áramlatot képviselő ultramontán katolicizmus is ezért rokonszenvezett Barrès mozgalomával, továbbá a társadalmi problémákra adott nacionalista és antiszemita válaszok okán. Mint minden szélsőséges ideológiában, ebben is sok volt az emocionális és irracionális elem.¹⁵

Az entellektüelek mozgalmának volt egy szocialista leágazása is. A nevezetes 1898-as esztendőben, egy faszobrász munkás javaslatára megszületett a népi egyetemek létrehozásának eszméje, majd 1901-ben megalapították a Népi Egyetemek Szövetségét. Tanítók, tanárok, magasan kvalifikált értelmiségiek siettek az úttörők segítségére; France például Montreuil-ben „munkásestéket” szervezett. Ki kell domborítani azt, hogy egyrészt egy munkás ötlete realizálódott, másrészt, hogy nem pusztán egyéni kezdeményezés volt ez, hanem a Dreyfus-ügy iskoláján keresztülment és az elméleti kérdések iránt fogékonyabbá lett munkásrétegek igényének a kielégítése valósult meg. Semmi meglepő nem volt abban, hogy a jobboldal mélységesen elítélte a népi egyetemek létrehozását, efemer jelenségnek, inkohereus alkotásnak bélyegezte, amely csak arra jó, hogy teret engedjen az anarchista szellemiségnek, összevegyítse a művelteket az analfabétákkal, a tudósokat a tudatlanokkal. Ez a gáncsokodás sem tudta azonban megakadályozni, hogy a szövetség könyvesboltot nyisson, amelyik megindított egy új sorozatot *Bibliothèque socialiste* címmel. Szövegeket jelentettek meg Émile Vanderveldétől, Alexandre Millerand-tól, Anatole France-tól és Léon Blumtól. Ez a csoport, létszámában megnövekedve, felvette a Szocialista Unió Csoportja nevet és Jaurès Francia Szocialista Pártjához csatlakozott. Sőt, részt vett a Jaurès által szerkesztett *L'Humanité* megalapításában is. Ebben az esetben Jaurès személye volt az összekötő kapocs „a horizont más sarkából” érkezett és a szocialista dreyfussard-ok között.¹⁶

A 20. században, pontosabban az első világháborús kataklizma után, sorsdöntő változások következtek be Európában, így az értelmiség helyzetében is. Éppen csak „súrolva” ezt a témakört, két olyan jelentős időszakot említünk, amikor ismét nagy szükség volt a helytállásra: az 1930-as, továbbá az 1945 utáni éveket. Az előbbit a faszizmus rohamos térnyerése jellemezte, amely ellen összefogtak a tisztességes emberek. Csak-hogy az 1930-as években nemcsak a faszizmus, hanem a sztálinizmus is kihívást jelentett az entellektüelek számára, akik mellesleg – legalábbis egy részük – már nem is voltak pártonkívüliek. A századfordulón megfigyelt polarizálódás tehát megismétlődött, jóllehet egészen más történeti feltételek között. Az öröklődés a kettős veszély közt számos meghasonláshoz és egyéni tragédiához vezetett.

Az entellektüel szó, amint láttuk, eredetileg gúnynév volt. S ahogy ez már történni szokott, a kigúnyoltak vállalták és büszkén viselték ezt az elnevezést. Megjelenésük egy kivételes, többé soha vissza nem térő történelmi pillanatnak volt köszönhető. Az egyik legújabb monográfia szerzőjének véleménye szerint „ez az értelmiség lázadása volt a maga tiszta formájában, amely tudatára ébredt, ha nem a hatalmának, akkor méltóságának, amely őt kötelezi”.¹⁷

Jegyzetek

- 1 *Vadász Sándor*: A Dreyfus-ügy legújabb irodalmáról. Világtörténet, 1994. ősz-tél. 51–62.
- 2 *Vö. Chr. Charle*: Les intellectuels en Europe au XIXe siècle. Paris, 1996. 17–31. és *P. Ory*: Les intellectuels en France. Paris, 1992. 5–12.
- 3 Idézi *H. Mitterand*: Pourquoi Zola a écrit 'J'accuse'. In: L'Histoire, 1994. janvier, 45.
- 4 Idézi *M. Winock*: Le siècle des intellectuels. Paris, 1997. 26.
- 5 *H. Mitterand*: i. m. 57.
- 6 Uo. 65.
- 7 *R. Girardet*: Le nationalisme français. Anthologie 1871–1914. Paris, 1983. 202–203.
- 8 *M. Winock*: i. m. 37.
- 9 Uo. 27.
- 10 *M. Winock*: i. m. 36. Lásd még az Emberi Jogok Ligája jelenlegi elnökével, az ismert történésszel, Madelaine Rebérioux-val készített interjút: L'Histoire, 1994. janvier. 112–115.
- 11 *M. Winock*: i. m. 48.
- 12 A sajtóra lásd: Histoire générale de la presse française. 3. Paris, 1972. 346–347.
- 13 A „ligák háborújáról”, tagságuk összetételéről lásd *P. Ory*: i. m. 20–23.
- 14 *Vö. M. Winock*: i. m. 26. és *P. Ory*: i. m. 23.
- 15 A kulturális kölcsönhatásokra lásd: *P. Ory*: i. m. 38–40.
- 16 *M. Winock*: i. m. 91–97.
- 17 *J. D. Bredin*: L'Affaire. Paris, 1983. 475.